

Πρόλογος

Τα τελευταία δέκα και πλέον χρόνια ήταν/είναι μια έντονη περίοδος για την ελληνική κοινωνία. Πριν τελειώσει καλά-καλά η οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση, ενέσκηψε η πανδημία και πριν κι αυτή να φύγει ήρθε η ενεργειακή κρίση. Η Ελλάδα της κρίσης βρέθηκε/βρίσκεται αντιμέτωπη με κοινωνικές προκλήσεις –το προσφυγικό ζήτημα ήταν οπωσδήποτε μία από αυτές –, για τις οποίες η χώρα από θεσμική σκοπιά δεν διέθετε (και δεν διαθέτει ακόμη) τις δυνατότητες προκειμένου να μπορέσει να τις αντιμετωπίσει δυναμικά, προορατικά και αποτελεσματικά, «συρόμενη» έτσι πίσω από τα προβλήματα.

Σε κοινωνικο-οικονομικό πεδίο συντελέστηκε κατάρρευση της οικονομίας και των προσδοκιών και αξιώσεων ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας, διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων, εμφάνιση πολλαπλών κοινωνικών διακρίσεων, αύξηση του ποσοστού φτώχειας και του κινδύνου αποπτώχευσης, ιδίως των μελών ευάλωτων ομάδων, απίσχναση της μεσαίας τάξης, περιστολή του κοινωνικού κράτους, έντονες εκπαιδευτικές ανισότητες.

Σε πολιτικο-διοικητικό επίπεδο συντελέστηκε σοβαρότατη αναδιάταξη των πολιτικών δυνάμεων της χώρας λόγω της κατάρρευσης του παραδοσιακού δικομματισμού, με λαϊκιστικές και αντιλαϊκιστικές εγκλίσεις να κατακλύζουν τη δημόσια σφαίρα, με επιπολάζουσες εκδηλώσεις λεκτικής και σωματικής βίας με σημαντικά περιθώρια κοινωνικής αποδοχής, επταετή κοινοβουλευτική παρουσία ναζιστικού κόμματος και την τετραετή κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ ΣΥΡΙΖΑ και ΑΝΕΛ βάσει της συγκυριακής, όπως αποδείχθηκε, διαίρεσης μνημόνιο–αντιμνημόνιο.

Σε πολιτικο-πολιτισμικό επίπεδο, μετά το 2010 διαμορφώθηκε βαθμηδόν μια συνθήκη αδιάληπτης αβεβαιότητας, η οποία έχει ενεργοποιήσει κατά ανεπίστρεπτο τρόπο μια βαθιά ριζωμένη, όσο και πολωμένη «πολιτική του συναίσθηματος», με την όξυνση της κοινωνικής απόστασης των επιμέρους ομάδων του πληθυσμού.

Όλα αυτά έχουν οδηγήσει λίγο ως πολύ στη διάρρηξη του μεταπολιτευτικού κοινωνικού συμβολαίου. Παραπέμπουν σε μια πολυεδρική, ολοπαγή ενδεχομένως, κρίση (πηδαλιουχική-διοικητική, δημοσιονομική, κρίση εκπροσώπησης και νομιμοποίησης, κρίση νοήματος). Η πραγματικότητα που βιώνουμε χαρακτηρίζεται από διαρκείς ανατροπές των ισορροπιών, μιας και, ενώ στην αφετηρία της οικονομικής κρίσης η επιστροφή στην «κανονικότητα» φαινόταν να είναι θέμα χρόνου, το ότι αυτό δεν πραγματοποιήθηκε τείνει να –αν δεν έχει ήδη– αναδείξει την κρίση σε κανονικότητα. Αλλιώς διατυπωμένο, τίθεται διαρκώς επί τάπητος η εμπειρία που βιώνουν οι άνθρωποι στην κοινωνία της διακινδύνευσης: το καθεστώς έκτακτης ανάγκης μετατρέπεται σε κανονικότητα.

Φυσικά, η ελληνική οικονομική κρίση δεν είναι αυτοφυής: εγγράφεται στην ευρωπαϊκή οικονομική κρίση, την ανεργία και την ανασφάλεια πολλών εκατομμυρίων Ευρωπαίων πολιτών, συνεπεία, μεταξύ άλλων, των όρων λειτουργίας του «νέου» παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού. Έχει, όμως, και τα δικά της «εθνικά» χαρακτηριστικά: την περιορισμένη θέληση των πολιτικών ελίτ να αντιμετωπίσουν τη διαφθορά και τη

φορο-απο/δια/-φυγή και, βεβαίως, η αδυναμία τους να επεξεργαστούν και να εφαρμόσουν νέα δημοσιονομικά πρότυπα για την αντιμετώπιση της αντι-παραγωγικής και αντι-αναπτυξιακής λειτουργίας του δημόσιου αλλά και του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας. Οπότε, σε μεγάλο βαθμό, οι μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν ήταν ουσιαστικά απορρυθμίσεις και όχι εργαλεία εξωστρεφούς αναπτυξιακής πολιτικής.

Συνεπώς, η ελληνική κρίση δεν είναι απροϋπόθετη. Δεν είναι ατύχημα διαδρομής, μια παρεμπίπτουσα, σοβαρή έστω, αποτυχία του συστήματος, το οποίο πέπτωται να επανέλθει στην προτέρα κατάσταση ισορροπίας. Ως εν ενεργεία πραγματικότητα στον τρέχοντα χρόνο της τελευταίας δεκαετίας, η κρίση προϋπήρχε ως δυνητικότητα σε όλες της σχεδόν τις εκφάνσεις ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, αρχές του 1990. Η/οι κρίση/κρίσεις ξέσπασε/-αν: α) σε μια οικονομία την οποία προ πολλού χαρακτηρίζει ο πλουτισμός χωρίς ανάπτυξη, σε μια κατά βάση κρατικοδίαιτη, εσωστρεφή και ευνοιοκρατική (crony) μικρο-καπιταλιστική και εν πολλοίς μεταπρατική οικονομία, β) σε μια δημόσια διοίκηση απολύτως αναντίστοιχη προς ό,τι χρειάζεται μια κοινωνία για να εξασφαλίσει τα δημόσια αγαθά της, ήτοι τη διαφάνεια, την αποδοτικότητα, την αποτελεσματικότητα και τη στοχοπροσήλωση, γ) στην αναποτελεσματικότητα του συστήματος απονομής δικαιοσύνης, δ) σε ένα κοινό που είχε προ πολλού εκδηλώσει συμπτώματα πολιτικής δυσανεξίας (δυσπιστία, αποξένωση, κομματικό κορεσμό και αποστοίχιση/αποευθυγράμμιση κ.λπ.), χαρακτηριζόμενο από χαμηλό επίπεδο γεφυρωτικού και διασυνδεδετικού κοινωνικού κεφαλαίου, ε) σε μια κοινωνία ήδη κατακερματισμένη σε επιμέρους μικρά και μεγάλα συμφέροντα και δίκτυα προνομίων, εξακολουθητικά διεπόμενα από την κουλτούρα του, κατά Banfield, «οικογενειακού αμοραλισμού» και, άρα, από το πνεύμα του προνεωτερικού ατομικισμού αμφισυνδεδεμένου βεβαίως από τον υστερονεωτερικό ατομικισμό του καταναλωτισμού, και, τέλος, στ) σε ένα πλαίσιο κοινωνικών αξιών που χαρακτηρίζεται από την παρουσία αρχαϊκών και κρυπτο-αποικιακών πολιτισμικών προτύπων.

Στο κρισιακό αυτό πλαίσιο, υπό το βάρος της ανασφάλειας, και όχι μόνο, άτομα και ομάδες με χαμηλή ψυχική ανθεκτικότητα και περιορισμένο οικονομικό, κοινωνικό και συμβολικό κεφάλαιο αντιδρούν παλινδρομώντας σε νατιβιστικές αντιλήψεις για το «εμείς» και τον «άλλο» προσφέροντας ευήκοα ώτα σε αφηγήσεις συνωμοσίας, ενεργοποιώντας παράλληλα παλιότερες προκαταλήψεις. Όλη αυτή την περίοδο, με παράλληλα αναλογίες, εκτός από τη δεσπόζουσα εθνικο-λαϊκιστική ρηματική πλαισίωση της οικονομικής κρίσης, στο ρεπερτόριο της οποίας περιλήφθηκαν λέξεις-όπλα όπως «κατοχή», «προδότες», «δοσίλογοι», «ραγιάδες», «προσκυνημένοι», «φέρτε πίσω τα κλεμμένα» και τα συναφή, και φυσικά εκτός από νεο-φιλελεύθερες μοραλιστικές και ιατρογενείς μεταφορές και ελιτιστικές αφηγήσεις του τύπου «αρρώστια» «κακή ανατροφή», «μόλυνση-μετάσταση», «θυσίες», «όλοι μαζί τα φάγαμε», «υπευθυνότητα», «όποιος δεν προσαρμόζεται πεθαίνει», καλλιεργήθηκαν προϋποθέσεις για τη βαθμωτή μεταλλαγή της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας σε μετα-δημοκρατία.

Όπως είναι φυσικό, όλα αυτά τα χρόνια, η εγχώρια και διεθνής δημοσιολογική, ακαδημαϊκή και ερευνητική ενασχόληση με την κρίση εν γένει, καθώς και με επιμέρους όψεις της, από Έλληνες και ξένους, είναι ιδιαίτερα έντονη. Πλήθος συνεδρίων, ημερίδων, ερευνών, διδακτορικών διατριβών, επιστημονικών αφιερωμάτων, βιβλίων και βεβαίως

χιλιάδων δημοσιογραφικών κειμένων, άρθρων γνώμης κ.λπ. έχουν δει το φως της δημοσιότητας, εξακολουθούν δε να εμφανίζονται σε καθημερινή σχεδόν βάση και με ασταμάτητο ρυθμό. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, όπως ήταν φυσικό, οι εργασίες αυτές ασχολούνται με τις αιτίες και τις συνέπειες της κρίσης μέσα από ποικίλες θεωρητικές προσεγγίσεις και χρησιμοποιώντας ποσοτικές, ποιοτικές ή/και μικτές μεθόδους έρευνας για την προσπέλαση του ομολογουμένως τεράστιου υλικού τους.

Ένα μέρος της βιβλιογραφίας επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους το φαινόμενο «κρίση» έχει αποτυπωθεί και συγκροτηθεί στον και από τον (πολιτικό) λόγο. Και τούτο διότι, σε τελευταία ανάλυση, κρίση αφ' εαυτή δεν υπάρχει παρά μόνο στον βαθμό που τα υποκείμενα ορίζουν –και άρα κατασκευάζουν– μέσω αυτού του συγκεκριμένου σημαίνοντος τη βιωμένη κοινωνικο-οικονομική και πολιτική τους πραγματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι μια επιβλαβής κατάσταση –εν προκειμένω και αρχικώς η χρεωκοπία του δημοσίου και όχι των τραπεζών όπως σε άλλες χώρες–, εκ των υστέρων περιγράφεται με το σημαίνον «κρίση»: δηλαδή ως μια κρίσιμη, μεταβατική κατάσταση ραγδαίων αλλαγών στη λειτουργία των πολιτικών θεσμών και της πολιτικής συμπεριφοράς που αναδιατάσσουν τον συσχετισμό των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων της χώρας.

Είναι αλήθεια, βεβαίως, ότι εδώ και αρκετές δεκαετίες –μακράν του να συνιστά αναλυτική κατηγορία στην πολιτική κοινωνιολογία– η «κρίση» χρησιμοποιείται αθεωρητικά, πρωτίστως ως ιατρογενής μεταφορά του πολιτικού λόγου. Η σχεδόν ακόρεστη και απροβλημάτιστη χρήση του όρου αυτού, η διάχυτη όπως έχει αποκληθεί «κρισολογία», υπονοεί (και υποκρύπτει συνάμα) μιαν ιδεώδη ή «φυσιολογική» συνθήκη οικονομικής παραγωγής αλλά και οργάνωσης, διαμεσολάβησης και αντιπροσώπευσης κοινωνικών συμφερόντων από κόμματα και κυβερνήσεις, έναν ιδεότυπο υγιούς δημοκρατίας και οικονομίας, ούτως ώστε οτιδήποτε κινείται έξω από αυτή να συνιστά παρέκκλιση ή παθολογία.

Στην πολιτική, όμως, οι λέξεις είναι όπλα στον αγώνα για την εξουσία, ορίζουν και κατασκευάζουν προβλήματα από την επίλυση ή τη διαιώνιση των οποίων ωφελούνται ή πλήττονται διαφορετικές ομάδες και άτομα. Αντί της «κρίσης» θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν οι λέξεις «πρόβλημα», «δυσλειτουργία», «χρεωκοπία», «μετεξέλιξη», «αλλαγή», «μετασχηματισμός» ή «μεταβολή» και κατ' αυτόν τον τρόπο να ορισθεί, να αναπαρασταθεί και άρα να κατανοηθεί διαφορετικά η κατάσταση, το προ-αναπαραστασιακό δηλαδή γεγονός της χρεωκοπίας (που βέβαια και αυτό επισυμβαίνει εν πρώτοις εντός του ιστορικού πλαισίου του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού και δεν υποστασιοποιείται ως «φυσικό» γεγονός). Η «κρίση», όμως, υποδηλώνει μιαν άμεση και έντονη απειλή που καλούνται οι άνθρωποι να αντιμετωπίσουν. Η επίκλησή της συνήθως φοβίζει και συσπειρώνει, ενώ ταυτόχρονα απο-ενοχοποιεί τις αρχηγείες καθώς η αιφνίδια φύση της υπονοεί ότι ξεφεύγει από τα συνήθη ανθρώπινα μέτρα, τους συνήθεις τρόπους συλλογικής οργάνωσης και γι' αυτό ακριβώς απαιτεί θυσίες. Συνεπώς, η «κρίση» εγκალεί και συγκροτεί υποκείμενα και ως εκ τούτου καθίσταται πρόδηλο πως η γλώσσα που την περιγράφει συνάμα την εννοματώνει. Εκ παραλλήλου, νομιμοποιεί και απο-νομιμοποιεί εξουσιαστικά προτάγματα και πολιτικές επιλογές. Δεν είναι τυχαίο

άλλωστε ότι μεσούσης της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης, η απώλεια πολιτικής εμπιστοσύνης υπήρξε ραγδαία.

Στη βιβλιογραφία που επικεντρώνεται στον λόγο της κρίσης και στον λόγο για την κρίση (αν και τα δύο αυτά επίπεδα ανάλυσης δύσκολα χωρίζονται), κεντρική θέση καταλαμβάνει η σημειολογική και η λογο-γλωσσική μελέτη του τρόπου που τα παραδοσιακά μέσα επικοινωνίας, αλλά και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, κάλυψαν και αναπαράστησαν την κρίση στο πλαίσιο τόσο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας όσο και της μαζικής/δημοφιλούς καταναλωτικής κουλτούρας. Εντασσόμενο σε αυτό το πεδίο μελέτης και εκκινώντας από το παράδειγμα του (ήπιου) κοινωνικού κονστρουξιονισμού, το εγχείρημα του Θωμά Σιώμου αποτελεί αναλυτικό διαμάντι. Από όσο είμαι σε θέση να γνωρίζω, δεν έχει παρουσιαστεί στην ελληνική βιβλιοπαραγωγή μια τόσο πολυεπίπεδη, σύνθετη και απαιτητική ερευνητική προσπάθεια για την ανάλυση του λόγου της κρίσης όσο η δική του.

Εντός του όλου της «κρίσης», ο Σιώμος αναλύει προσφυώς τα διακριτά είδη του ειδησεογραφικού, του καλλιτεχνικού, του επιτελεστικού/κινηματικού, του αυταναφορικού μιντιακού και ακαδημαϊκού λόγου. Με πραγματικά επιδέξιο τρόπο συνδυάζει σε θεωρητικό επίπεδο τη Σχολή του Essex (Laclau, Σταυρακάκης κ.ά.), τη βιοπολιτική (Φουκώ, Agamben), τη λακανική κοινωνική θεωρία (Zizek), τη θεωρία του Μέσου, την κοινωνιολογία των συναισθημάτων, την Κυβερνητική και βέβαια τη θεωρία της μεταδημοκρατίας. Καταπιάνεται με έναν τεράστιο όγκο πραγματολογικού υλικού το οποίο αναλύει με τη χρήση διαφορετικών μεθόδων (λεξικομετρία, πολυτροπική ανάλυση, επικοινωνιακή πλαισίωση) έτσι, ώστε να επιτύχει την απαραίτητη μεθοδολογική τριγωνποίηση και άρα να κατοχυρώσει την εγκυρότητα των συμπερασμάτων του. Στο βιβλίο υπάρχουν εμπνευσμένες στιγμές, όπως λόγου χάριν ο «αλγόριθμος» της κρίσης που μπορεί να διαβαστεί/ακουστεί ως «αλγο-ρυθμός» της κρίσης, η γεωμετρία του λόγου με τον «τόρο της κανονικότητας», όπου η κρίση αποτελεί έναν (εξωτερικό) τόπο, η ζώνη του Moebius, όπου η κρίση καθίσταται τρόπος (mode) που φιλοξενεί το έξω και το έσω βλέμμα και, βέβαια, οι ευφάνταστες σχηματοποιήσεις του τελευταίου συμπερασματικού κεφαλαίου που αφορούν τις νοηματικές δέσμες της κρίσης και την «πυραμίδα των πολιτικών υποκειμένων».

Μια αξιοσημείωτη αρετή του συγγραφέα είναι ότι κινείται με την ίδια άνεση στο μακρο-, μεσο- και μικρο-επίπεδο ανάλυσης προσφέροντας πρωτότυπες και πρωτοποριακές ερμηνείες σε οντική, οντολογική και επιστημολογική κλίμακα. Κι αυτό διότι αφενός διαθέτει σοβαρό θεωρητικό υπόβαθρο που τον προφυλάσσει από την παγίδα του «παροντισμού» αναφορικά με το εύρος των αναλύσεών του και, αφετέρου, διότι είναι δεινός χρήστης των ποιοτικών μεθόδων τις οποίες μετλήθη. Βάσει αυτών, μπορεί και τολμά να σκεφτεί «έξω από το κουτί» και να ανεβάσει έτσι σημαντικά τον πήχη για τους μελετητές του πολιτικού λόγου.

Νίκος Δεμερτζής
Άγιος Στέφανος, Μάιος 2023